

Kiss Károly

Rendszerváltás, útkeresés, rálelés?

Tanulmányom az elmúlt harminc év gazdasági-társadalmi változásait tekinti át. Megvalósultak-e a rendszerváltáshoz fűzött remények, elvárások, és milyen csalódásokkal jártak a változások. Milyen gazdasági rendszert alakítottunk ki, mennyiben hasonlít az a nyugat-európai piacgazdaságok prototípusára. Van-e előrehaladás a gazdasági felzárkózásban, és végül, hogyan illeszkedik be országunk az Európai Unióba.

E harminc év jól elhatárolhatóan két szakaszra oszlik, a 2010-es év mentén. A rendszer megváltoztatását az Antall-kormány kezdte el, és a folyamat bizonytalanságokkal és zökkenőkkel 2010-ig, Orbán Viktor második kormányának megalakulásáig tartott. Fő jellemzője a Nyugat iránti bizalom és lojalitás volt, a nemzetközi intézményekben és tanácsaikban való hit. Úgy gondoltuk, hogy ha mindent hűen lemásolunk és minden tanácsot megfogadunk, hazánkba is beköszönt a demokrácia, a jólét és nyugati mintájú piacgazdasággá válunk. A kopírozásnak a sikertelenséget tükröző súlyos külső és belső eladósodás, majd a 2008-2009-ben kezdődő világgazdasági válság vetett véget. Orbán Viktor második kormánya már saját elképzelései szerint, és sikeresen stabilizálta a gazdaságot, és az azóta folytatott gazdaságpolitika markáns sajátosságokkal bír. A rendszerváltást követő első 20 évet a Kádár-korhoz mérve értékelem. A 2010 utáni fejleményeket pedig abból a szempontból vizsgálom, hogy hogyan sikerül Magyarországnak nemzeti érdekeit érvényesíteni az európai integráción belül.

Két korszak mérlege

(az első húsz év és a Kádár-kor összevetése)

1968-ban kezdődött el Magyarországon az új gazdasági mechanizmus, és – bár úgy számolják, 1972-től visszarendeződött –, a '80-as évek végéig húzódó két évtized – súlyos negatívumai ellenére is – a magyar történelem egyik sikeres időszaka volt. Izgalmas vállalkozásnak ígérkezik e korszak és a rendszerváltás utáni 20 év összevetése.

Világnézettől és nemzeti elkötelezettségtől függően ítélünk meg helyzeteket, folyamatokat, legyenek azok gazdaságiak, vagy vonatkozzanak a társadalomra, a kultúrára. Az értékelés relativitását tovább fokozza, hogy maga a tény, a tények mibenléte, tényszerűsége is kétségbe vonható. A történelmi tények nem adóttak, hanem értelmezési folyamat eredményei. A szubjektív idealizmus akár odáig is elmehet, hogy egyedüli ténynek csak az ént fogadja el (lásd Berkeley szolipszizmusát), s minden mást csak az éntől függő, csak az én tudatában feltáruló képzetnek tekint. Ez nem csak filozófiai elmélet; ezen alapszik pl. John Lukács történelemfelfogása is: nem a „tényeket” tartja elsődlegesnek, hanem azt, ami az eseményekből az egyének, a társadalom tudatában, felfogásában megjelenik és megmarad.

Ennélfogva ez az összevetés is csak szubjektív lehet. Olyan valakié, aki a fejlett köz- és jóléti szolgáltatásokat, a kultúrát többre tartja a fogyasztói társadalom által nyújtott élvezetektől és vásárlási lehetőségektől, aki a tisztességet és kötelességtudatot a nyereszkeedés elé helyezi, akinek a család, közösség és a társadalmi kohézió többet jelent az egyéni érvényesülésnél, a nemzeti múlt és jövő életének fontos része, de aki értékeli a gazdaság sikeres működését és a természeti környezet védelmét is.

Mindezt előrebecsajtvva, többféle szempont alapján kísérlem meg összehasonlítani a két korszakot. Ezek bizonyos mértékig összefüggnek: mint ahogy pl. a lakáshelyzet vagy a külföldi utazások, úgy a kultúra és az egészségügy sem választható el a gazdaság működésének jellegétől és sikerességétől, a nemzeti tudat és önbizalom pedig a gazdasági siker fontos feltétele. A statisztikai mutatókkal jól leírható életszínvonalon, jövedelemkülönbségeken, demográfiai jellemzőkön túl (melyekkel nem foglalkozom, hiszen közismertek) az egyik dimenzió a rendszerek összevetése lehet.¹ A másik a rendszer teljesítményét nagyban meghatározó eltérő külgazdasági és külső szövetségi helyzetek összehasonlítása, mely korábban adottság volt, most viszont részben választás kérdése. És vizsgálhatjuk külön-külön a gazdaságban, a politikában és a kultúrában (sőt, a sportban!) lejátszódó folyamatokat. Van olyan dimenzió is, amire az összevetés természetszerűleg nem lehetséges; pl. nem tudjuk megmondani, hogy az előző rendszer hogyan reagált volna a globalizációra és a külső kihívásokra, hogyan „kezelte volna” azokat, mert természeténél fogva zárt volt, és a globalizációs kihívások akkor még nem jelentkeztek ilyen súllyal. De azt sem, hogy pl. hogyan élt volna az informatika és információs robbanás adta lehetőségekkel... Ezek kapcsán talán inkább az kívánczik említésre, hogy maguk ezek az új kihívások járultak nagyban hozzá a szocialista rendszer összeomlásához.²

A *gazdasági rendszerváltás* az előrelátható változásokat hozta. A szocialista hiánygazdaság kínálati többlettel jellemzett tőkés gazdasággá alakult át. A Kádár-korszakot végigkísérte a lakáshoz, telefonhoz, autóhoz, nyugati devizához jutás gyötrelme, és hiány volt az ideológiai okok miatt alacsony áron megszabott szolgáltatásokból is (pl. az alacsony lakbérek nem fedezték a felújítási költséget,

---

¹ A gazdaság vonatkozásában ezt mindmáig a legmeggyőzőbben Kornai János 1982-es *A hiány*-a végezte el, a társadalomra pedig Hankiss Elemér *Társadalmi csapdák és diagnózisok* című könyve a '80-as évek elején-közepén. *A hiány* azt bizonyította be, hogy a szocialista gazdasággal nem az a baj, hogy rosszul „csinálják”; kijavíthatatlan strukturális problémáktól szenved, és ezért eleve lemaradásra van ítélve a tőkés gazdaságokkal szemben. Hankiss pedig a szocialista társadalom tarthatatlanná vált és lényegéből következő deformáltságát, betegségeit mutatta be. Ha pedig szélesebb körből merítünk, és rendszerkritikai vizsgálódásunkba bekapcsoljuk a korabeli kulturális teljesítményeket is, Illyés igen korai, de csak 1988-ban közölt *Egy mondata* és Bacsó 1979-ben bemutatott *Tanúja* kívánczik első helyen megemlítésre.

² A szocialista és kommunista jelzők nem keverendők össze! Nagyfokú tudatlanságra és a rendszer-jellegzetességek iránti érzéketlenségre vall, ha valaki ezeket szinonimaként használja. A kommunizmust belpolitikai téren a koncepciók perék és az állandósult terror jellemzi, a gazdaságban pedig – a nagyipar és a nagytőke államosítását követően – a mezőgazdasági kistermelők és a kisiparosok felszámolása és a direktív (utasításos) tervezésközpontú működés. A szocialista szakaszban az egypártrendszer „finomabb” eszközökkel működik, a terror nem jellemző, a gazdaságban pedig az ún. „indikatív” (a célokat nem direkt módon, hanem közgazdasági eszközök beiktatásával elérni törekvő) tervezés folyik és a kistermelőket megtűrik. Ennek megfelelően Magyarországon a kommunizmus időszaka 1963-ban lezárult, attól kezdve szocializmusról beszélhetünk, 1968 után pedig a gazdaságban reformszocializmusról. (Mely a jól ismert „legvidámabb barakk” állapotához vezetett.)

leromlott a lakásállomány). A szocialista gazdaságok rosszabb (azaz kommunista) változataiban még az élelmiszerek és fogyasztási cikkek hiánya is mindennapos volt.³ 1990 után az áruhiányt és a fix árakat (azaz rejtett inflációt) felváltotta a fizetőképes kereslet hiánya és a nyílt infláció. Rögtön le kell szögeznünk, hogy a hiánygazdaság megszűnésének ez volt a rendszerspecifikus ára. Először is a munkaerőhiány (sok esetben a kapun belüli látens munkanélküliség) a munka hiányává, nyílt munkanélküliséggé vált. Mindezt előre lehetett látni, „be volt kalkulálva” a rendszerváltozás kockázatai közé. Ugyanígy a magántulajdonosi átalakulás ugrásszerűen megnövelte a jövedelmek és élethelyzetek különbségeit. Arra viszont már nem sokan gondoltak, hogy ha a társadalom fejlesztési és fogyasztási prioritásait nem egy politikai központ fogja meghatározni, hanem a piacra és az állampolgárokra bízják, annak a jóléti szolgáltatások és a kultúra fogja kárát látni. Az átlagos fogyasztó ugyanis szívesebben költi a pénzét autóvásárlásra, külföldi utazásra, vásárolja el az Auchanban, miközben az egészségügy, az oktatás, és a tömegközlekedés krónikus finanszírozási gondokkal küzd, a kultúráról ne is beszéljünk. Ma már szinte hihetetlen, hogy voltak évek, amikor 20-25 magyar játékfilm készült (és nem is akármilyen!), és az is elgondolkodtató, hogy miért készültek a puha diktatúrában egészséges felfogású művészfilmek (még ha nagy részük a sematizmust hordozta is), s miért tűr meg (azaz miért finanszíroz közpénzből) idiotizmustól túltengő silány dolgokat a demokrácia (itt akár még a tiltás is elkelne).⁴

A piaczgazdaság versenyképesebb és életképesebb, mint a bürokratikus tervezgazdaság; hazánk, Csehország, a kelet-német területek háború utáni lecsúszása a nyugati országokhoz képest ezt minden kétséget kizáróan be is bizonyította. És a sikeresebb gazdaság elvileg többet költhet *kultúrára és jóléti szolgáltatásokra* – ez viszont 1990 után nem igazolódott be: mert lemaradásunkat a piaczgazdaságra történt átmenet sem csökkentette, másrészt pedig – mint fentebb írtam – a fogyasztási preferenciákat a piac rangsorolja, és a kultúra és jóléti szolgáltatások rendre hátrább sorolódnak.

De miért nem sikerült '90 óta a *gazdasági lemaradást* valamelyest ledolgozni? Ebben közrejátszik a piaczgazdaságról vallott téves felfogás, az elhibázott privatizálás, de a magyarázat nagyrészt külgazdasági kapcsolataink megváltozott jellegében és az ott elkövetett hibákban rejlik. Ami az elsőt illeti: a rendszerváltást követően eluralkodott egy téves nézet a piaczgazdaságot illetően. Vezető gazdaságpolitikusok úgy gondolták, hogy az árak felszabadítása, a támogatások leépítése, a gazdaság deregulálása, a korábbi szocialista állami tulajdon átalakítása magántulajdonná és a külföldi működőtőke beengedése automatikusan létrehozza a piaczgazdaságot. Ha viszont nem teremtjük meg a piacot ellenőrző-kisegítő intézményrendszeri háttérrel (minőségellenőrzés, fogyasztóvédelem, pénzügyi felügyelet, környezetvédelmi felügyelőségek hálózata, stb.), vagy az nem eléggé erős, a fenti intézkedésekkel nem a szabad piacot, hanem a szabad rablás feltételeit hozzuk létre. (Sőt, az államháztartás „reformja” és a liberális túlbuzgóság sokszor épp ezeket az intézményeket építette le.). Nincs még kellő súlya a munkavállalói

---

³ Annak idején, keleteurópa-kutató koromban, az élelmiszerhiányt javasoltam, mint gyakorlatias ismérvet a kommunista és szocialista rendszerek megkülönböztetésére. A tervutasításos rendszer ugyanis a mezőgazdasággal boldogult a legnehezebben.

⁴ A helyzet Andy Vajna hazai aktivizálásával kezdett megváltozni, különösen 2011-es kormánybiztosi kinevezése után.

érdekképviselőknek sem. Mindez versenyhiányt és alacsony gazdasági hatékonyságot eredményezett. (Az elburjánzott korrupció tovább gyengítette a gazdaságot.)

A privatizálás is nehéz feladat elé állította a rendszerváltókat. A vállalatok egy része a korábbi nomenklatúra kezébe került, másik részét a külföldi tőke vásárolta fel, gyakran ellenséges szándékkal. Későbbi fejjel gondolkodva az állami szektornak nagyobb szerepet kellett volna meghagyni, de a politikai változások forгатagában ez nehezen képviselhető álláspont lett volna.

A '90-es évek legelején gyakran elhangzott az a vád, hogy az MSZMP korábbi funkcionáriusai bőröndben hordták ki a külföldi valutát Moszkvába, és hazánkat a nagy testvér kizsákmányolta. Ennek éppenséggel az ellenkezője volt igaz. A korábbi *magyar-szovjet gazdasági kapcsolatokat* a fejlett késztermékgyártó kis ország és a fejletlen energia- és nyersanyagszállító nagy gazdaság viszonya jellemezte. Voltak évek, amikor az Ikarusz 8-10 ezer buszt gyártott (a világon egyedülállóan), a Videoton ontotta a tévékészülékeket és műszereket, iparunk a gépeket (és fegyvereket), mezőgazdaságunk a gabonát, húst, bort, gyümölcsöt, zöldséget, és mindennek fejében olcsón (de legalább is a világpiaci árnövekedést készletelve) kaptuk a kőolajat, földgázt, villanyáramot és nyersanyagokat. A szovjet piac volt a magyar gazdaság rezsihordozója, az biztosította a teljes foglalkoztatást,⁵ az tette lehetővé a jóléti rendszerek és a kultúra, a sport viszonylag magas szintű finanszírozását. Ennek is megvolt azonban *az ára*: a magyar ipar az alacsony szovjet műszaki követelményekhez igazodva elvesztette háború előtti világpiaci versenyképességét, a műszaki fejlődésben lemaradt, s a szovjet export devizatartalma miatt reménytelenül eladósodtunk. (A közhiedelemmel ellentétben ugyanis a nyugati hitelek elsősorban nem a fogyasztás elfogadható szinten tartásához kellett, hanem a szovjet exportra gyártott termékek nyugati import-tartalmának a kielégítéséhez.) Az európai-világgazdasági lemaradáshoz természetesen az a rendszerspecifikus ok is hozzájárult, hogy a szocialista rendszerek nem ösztönözték kellőképpen a műszaki fejlődést, a magántulajdon ideológiai korlátja pedig gátolta azt.

E múltó gazdasági stabilitásnak politikai ára is volt: az egypártrendszer és a puha diktatúra nyomasztó légköre (amely körülmények – azt követően, hogy a helyzet az ellenkezőjére váltott, és a politikai demokrácia gazdasági instabilitással párosult – utólagosan igazolva kb. a lakosság kétharmadát nem zavarták különösebben).⁶

Nehéz dolog különböző rendszerek sikerességét összehasonlítani, ha azok homlokegyenest eltérő *külgazdasági környezetben* működtek, ill. működnek. Miközben a korábbi szocialista gazdaság a szovjet piacokra támaszkodott, azok

---

⁵ Bár abban természetesen a már említett és ismert rendszerspecifikus okok is közrejátszottak.

⁶ A HVG 2009. december 26-i száma (a Pew Research Center nyomán) érdekes közvéleménykutatási adatokat közölt. Nyolc korábbi szocialista ország közül Magyarország volt a legkevésbé elégedett a demokráciával, és nálunk volt a legnagyobb azok aránya (72% !!!) akik úgy érezték, hogy rosszabbul éltek, mint az átkosban. Ugyanakkor a piacgazdaság elfogadottsága Magyarországon volt az egyik legmagasabb, és az „erős vezér vagy demokratikus kormány” választásában a középmezőnyben álltunk, kissé az előbbi felé billenő mérleggel. Ezek az adatok egyértelműen arra utaltak, hogy – Kis János és a liberálisok azon vádjával ellentétben, miszerint a jobboldal lejáratja a kapitalizmust és a demokráciát – a magyarok elsősorban nem a rendszert és intézményeit hibáztatták, hanem a politikai elitet és a rossz gazdaságpolitikát.

korlátlan felvevőképességét élvezte, mai tőkés gazdaságunkat az (akkor közös, ma) egységes piacon folyó gyilkos verseny rendre statisztaszerepre szorítja; még az olyan területeken is, ahol úgy véltük, jelentős előnyökkel rendelkezünk (mezőgazdaság, élelmiszeripar). Most lehetőségünk van egy sikeres piacgazdaság működtetésére, de a korábbihoz képest összehasonlíthatatlanul szigorúbb piaci környezetben. Ez a helyzet persze nem választható el az ideológiai sajátosságoktól. Az ideológiai rendszerkorlátokkal kombinált baráti segítséget felváltotta az erősebb félnek kedvező gazdasági szabadság. A külföldi működőtőke tömeges beáramlásához és a működéséhez fűzött illúziókkal is le kellett számolni; ideális esetben az előnyök akár még szimmetrikusak is lehetnek, de a szokásos üzletmenet a gyengébb (és ügyetlenebb, sőt, önfeladó) fél kihasználásához vezet.

És ezzel elérkeztünk a *nemzeti önérvényesítés* kérdéséhez. Az Antall kormány hiszékeny balek módjára a nyugat-európai országok segítőkészségétől, jóindulatától és a beáramló tőkéből várta gazdaságunk fellendülését.⁷ A szocialisták és liberálisok 3x4 éve alatt hasonló volt a helyzet: a kormányzatban az a nézet uralkodott, hogy a „beilleszkedés” a globális gazdaságba, a világcégek maximális kiszolgálása automatikusan eredményezi majd a magyar gazdaság felzárkózását. Egyedül a Fidesz négy évét jellemezte egy öntudatos, érdekérvényesítésre törekvő irányzat, amely 2010 áprilisa után újra kormányzati lehetőséghez jutott.

Tehát „szövetségesi” rendszerünk szempontjából is differenciáltan kell elvégezni az összevetést: a korábbi szocialista (sőt, akkor még kommunista) rendszerrel való szembefordulást véres megtorlás követte, de a nagy testvér gazdaságilag önzetlen volt. Akik viszont arra számítottak, hogy közös-piaci tagságunk gazdasági felemelkedésünket szolgálja, azok keserűen csalódtak. A csatlakozás politikai feltétele a demokratikus politikai és intézményrendszer kiépítése volt (lásd lisszaboni kritériumok), nyugati integrációs partnereink ugyanakkor mindent megtesznek, hogy meggyőzzenek, nekünk semmit sem kell termelnünk, mert ők mindent olcsóbban és hatékonyabban gyártanak. Tehát mi csak fogyasszunk, ha pedig elfogy a pénzünk, semmi gond, hitelt is kapunk (aminek a kamatai megint csak az ő javukat szolgálják). Így állt elő az a helyzet, hogy 2010-re eladósodásunk többszöröse volt annak, amibe a Kádár-rendszer belebukott, reménytelenül vergődünk a hitelcsapdában.⁸

Az egyik olyan dimenzió – ezt a politikusok egyéb híján nem győzik hangsúlyozni, de én sem becsülöm le –, ahol a rendszerváltás előnyei megkérdőjelezhetetlenek: a *szabadságjogok és a demokrácia*. A civil társadalom építésében, a területi és más önkormányzatok működésében, a polgári öntudatosodásban jelentős előrehaladás történt, és megvalósult a teljes sajtónyilvánosság. A fogyasztói igények kielégítése (azoknál, akik fizetőképes fogyasztóként jelennek meg a piacon) természetesen összehasonlíthatatlanul magasabb szinten valósult meg, mint az előző rendszerben, de látnunk kell ennek a már fentebb említett árnyoldalait is.

---

⁷ Ezt kutatói körök is alátámasztották: pl. az annak idején Inotai András vezette Világgazdasági Kutató Intézet, vagy a gyakran hetet-havat összehordó, fiatalon akadémikussá avanzsált Csaba László.

⁸ A Kádár-rendszer bruttó 20 milliárd dollár tartozást „hozott össze” de amögött ott állt fedezetként az állami vagyon. 2010-re az állami vagyont elkótyavetyéltük, tartozásunk viszont 120 milliárdra nőtt. (Igaz, míg a 20 milliárd csak államadósság volt, a 120 milliárd azon felül a vállalatok, önkormányzatok és a magánszemélyek adósságait is tartalmazta.)

Az összevetés, a mérlegelés fontos területe a *lehetőségek kihasználása*. Én azt hiszem, friss demokráciánk ebben jócskán alulmaradt. A Kádár-kor előtt négy kemény korlát állott: külpolitikában a feltétlen szovjetbarátság (ez, mint ismert, valójában önkorlátozás volt annak érdekében, hogy a gazdasági reformokban szabad kezet kapjunk), belpolitikában az MSzMP megkérdőjelezhetetlen vezető szerepe, a gazdaságban a termelőeszközök magántulajdonának tilalma (leszámítva a családi körre szorított maszekokat) és a külföldi működőtőke beengedésének tilalma.⁹ Ezeknek természetesen megvoltak a társadalomra és a kultúrára tovagyrúzó negatív hatásai is. Mindezzel együtt nehéz lenne olyan rendszert modellálni, amely e keretek között sikeresebben működött volna, mint a Kádár-rendszer. (Finnország a különleges szovjet gazdasági kapcsolatait jobban fel tudta használni gazdaságának fejlesztésére és versenyképességének javítására – de Finnországban nem voltak rendszerkorlátok, nem tartozott a politikai blokkba.)

Ezzel szemben úgy látom, keresve sem lehetett volna találni olyan országot és politikusi garnitúrát, amely az 1990-ben feltáruló lehetőségekkel ennyire ne tudott volna élni, mint a miénk (talán Ukrajnát és Moldavát leszámítva); annak ellenére, hogy az átalakulás kezdetekor a magyar gazdaság volt a legjobb állapotban a térségben. Mivel e kijelentés aligha szorul bizonyításra, a történetek *okait* igyekszem megvilágítani.

Alig hogy megszabadultunk a társadalmat és gazdaságot megbéklyózó szocialista ideológiai hittételektől, a hazai (nem nemzeti!) liberálisok gondoskodtak róla, hogy ne keletkezzék ideológiai vákuum; átvéve a Nyugat vezérlő politikai ideológiáját, a *neoliberális dogmatizmus vált krédóvá*. Az MDF-kormányt belehajszolták (bár igaz, ment ő magától is) a belkereskedelem, az élelmiszeripar és a bankrendszer privatizációjába (azaz külföldi kézbe adásába) – a következményeket ismerjük.¹⁰ A Horn-kormány idején pedig az energia-szektor olyan vehemenciával adták külföldi kézbe, amely még a thatcheri privatizációkra is rácsáfolt. (Nálunk a hazai kisbefektetők a részvényeknek csak a két százalékát kaphatták meg.) Az energiaszektor magánosítása oda vezetett, hogy nyugat-európai szintű üzemanyagárakat és villamosenergia-árakat fizettünk az uniós átlagtól jóval elmaradó bérek mellett, a külföldi tulajdonosok pedig több éven át 20 százalék feletti profitot tettek zsebre. (Nem a magas árakat kifogásolom, hanem azt, hogy a magas profit egy részét a kormány nem vonta el és nem fordította energia-racionalizálásra.) Ráadásul a privatizációs ügyleteket botránys visszaélések kísérték. Az ideológiai indíttatású magánosítási düh végül a közszolgáltatásokat, középületeket, az erdőket és a termőföldet célozta meg. A külföldi tőke és a transznacionális vállalatok föltétlen kiszolgálása és előnyben részesítése a hazaiakkal szemben szintén egyfajta ideológiai sematizmusban gyökerezett.¹¹

---

⁹ Az egypárt gazdaságpolitikai titkára még a '80-as évek második felében is arról biztosította híveit egy zártkörű tájékoztatáson, hogy amíg ő a helyén van, egy cent külföldi működőtőkét be nem enged az országba.

¹⁰ Annak idején a gazdasági és kereskedelmi miniszter tanácsadója voltam – amíg nem elleneztem a belkereskedelem külföldi cégeknek történő privatizálását.

¹¹ A hazai támogatások több, mint 90%-át a külföldi nagyvállalatok kapták meg, s az európai-uniós támogatásokból is aránytalanul nagy mértékben részesedtek.

Úgyszintén parciális politikai és ideológiai célokat szolgált (és szolgál máig) a *kirekesztés és a rasszizmus állandóan napirenden tartása* egy olyan országban, amely történelme során – szemben a ma etalonnak tekintett nagy európai nemzetekkel – élen járt az etnikai és vallási türelem gyakorlásában. Ez akadályozta egy egészséges nemzeti tudat kialakulását, egy ütőképes hazai vállalkozói szektor létrejöttét. Ebbe a keretbe illeszthető a népesedési politika elhanyagolása, sőt a szociális-liberális kormányok alatti lerombolása – melyért a Kádár-rendszer jóval többet tett –, és ezzel párhuzamosan az abortuszpolitika és a másság felkarolása. A szocialista korszak befagyott, mozdulatlan határokon túli kisebbségpolitikája egy szemernyit sem volt rosszabb annál, ami a rendszerváltás utáni szocialista-liberális kormányok alatt történt (vagy nem történt). Ugyanakkor tetszik, nem tetszik, meg kell állapítanunk, hogy a Varsói Szerződés sem nyújtott kedvezőlenebb kereteket a határokon túli magyar kisebbségek védelmére, mint az Európai Unió.¹² A cigányprobléma bűnös elhanyagolása, sőt, cigányok és magyarok mesterséges szembeállításuk voltak ennek a politikai kurzusnak a további jellemzői.¹³

A fenti törekvések miatt a magyar társadalom olyan kérdésekben is végzetesen megosztottá vált, melyek a környező országokban (pl. a lengyeleknél vagy a csehekénél; a románokról vagy a szlovákokról nem is beszélve) a nemzeti minimum magvát képezik, s ez az állapot közrejátszott a gazdasági sikertelenségben. Így lett szabad parlamentünk, de az inkább a hatalmi harcok és kisstílű marakodás, semmint az érdekképviselet, érdekegyeztetés és nemzeti stratégiai gondolkodás színterévé vált; szabad sajtónk nagyobb részben szabadon hirdette a nemzetrontó eszméket és ontotta a kultúrszennyet; gazdaságirányítási apparátusunk fejlesztési koncepciók kidolgozása helyett a lobbik pénzhűségének kielégítésével és klientúraépítéssel foglalatoskodott. Az eladósodásunk pedig meghaladta azt a határt, ami miatt az előző rendszer megdőlt. Úgy tűnik, hogy a puha diktatúra és az ideológiai korlátok közé szorított gazdaság jobban szolgálta a közérdeket, mint a civódó demokrácia és deformált piacgazdaság.

Kis János 2009-ben a rendszerváltás óta eltelt húsz évet értékelve a bajok fő okát abban látta, hogy sem a jobb-, sem a baloldal nem volt képes saját történelmi felelősségeivel szembenézni és tiszta lappal indulni. „Nem úgy tekintettek egymásra, mint akik a parlamenti többségért versenyezve is együtt tartják fenn a köztársaság alkotmányos berendezkedését, hanem mint halálos fenyegetésre. Konfrontációjuk ezért terméketlen volt; nem a múlt feldolgozásához vezetett, hanem a jobboldal folyamatos radikalizálódásához és a baloldal növekvő elbizonytalanodásához. Ez bénította meg a demokratikus politikát, ez tette képtelenné a politikai osztályt az ország előtt álló problémák azonosítására és megoldására.”¹⁴ Kis János az SzDSZ-ben látta volna a megoldást, amely viszont – szerinte – sorozatos hibáinak köszönhetően szinte felszámolta önmagát.

Miközben én a neoliberális dogmatizmust kárhoztatom, ő annak sikeres működésében látta volna a megoldást. De a dolog lényege szerintem éppen abban áll,

---

¹² Ebben a vonatkozásban még azt a történelmi tényt is meg kell emésztienünk, hogy az erdélyi Magyar Autonóm Tartomány Sztálin háború utáni követelésére-utasítására jött létre.

¹³ A falvak biztonságának bűnös elhanyagolásától a disszonáns szociálpolitikáig, illetve az annak kiigazítására törekvő helyi kezdeményezések elfojtásáig számos körülmény támasztja alá e kijelentést.

¹⁴ Értékelését a HVG 2009. december 26-i száma közölte.

hogy a hazai neoliberalizmus nem azért nem lehetett megoldás gondjainkra, mert hibái miatt pártja összeomlott, hanem mert hibái miatt az ország omlott össze. Ugyanakkor elismerem, hogy elemzése a hazai jobboldal és baloldal együttműködési képtelenségéről abból kifolyólag, hogy egyik sem tisztázta történelmi szerepét, felelősségét, s az erre vonatkozó kölcsönös felszólításokat „kiszorítási” törekvésként értelmezte, helyénvaló. Az már viszont csúnya csúsztatás, hogy emiatt került súlyos válságba az ország; 2002 után a kormányon lévő szocialisták – saját elképzelés híján – az SzDSz programját valósították meg, de legalább is annak szellemében kormányoztak.

Nemzeti érdek, saját út, európai integráció (a 2010 óta folytatott politika és a kiépülő rendszer)

A 2010-et követő *gazdasági stabilizálás* gazdaságtörténeli jelentősége vitathatatlan. Orbán Viktor és Matolcsy György – sutba vágva a neoliberális dogmákat és az IMF ajánlásait – merészen új elképzelést valósított meg. A stabilizálás terheit – a szokásostól eltérően – nem a lakosságra, hanem a bankokra és a nagyvállalatokra hárította, a személyi jövedelemadót és a vállalkozások adóját pedig csökkentette.¹⁵ A terv bevált, a GDP a 2012-es visszaesést követően újból elkezdett nőni, a költségvetést stabilizálták (2012 óta a hiány már nem lépi túl a megkövetelt GDP-arányos 3 százalékot), a súlyos külső eladósodás pedig fokozatosan csökken, és jelentős részét belső adóssággá konvertálták. Kivezették a lakosság devizaalapú ingatlanhiteleit is, forintalapúvá változtatva.¹⁶

Kritikusok attól tartottak, hogy az intézkedések elrettentik a külföldi befektetőket, ez azonban nem történt meg. Kiderült, hogy a külföldi tőke többre értékeli a stabilitást és kiszámíthatóságot, mint a bizonytalanság közepette megnyilvánuló lakájszellemet. Az ellenzéki közgazdászok sokáig napirenden tartották a stabilizálás „növekedési áldozatának” témáját. Ebben sem volt igazuk. Ha a stabilizálás terhét a fogyasztókkal fizettetik meg, a növekedést a lecsökkent vásárlóerő korlátozta volna. A stabilizálás legsúlyosabb gondját talán az alighogy felállt magánnyugdíjpénztárak 3000 milliárd forintos vagyonának konfiskálása okozta. A kormány arra hivatkozott, hogy az újonnan alakult demokráciákban a magánnyugdíjpénztárakkal sok esetben felelőtlenül gazdálkodnak, vagy azok csalás áldozatai lesznek. (De történtek ennél cifrább esetek is. Írországban például a kormány a magánnyugdíjpénztárak vagyonából a 2008-2009-es válság során tönkrement bankokat konszolidálta.) Ez az intézkedés a kifejlődőben lévő demokratikus intézményi rendszert, az önkormányzatiságot, az „autonómiákat” súlyosan érintette. De szükségességét, mint a fontosabb cél érdekében hozott áldozatot, el kell fogadnunk.

A 2010 után kiépülő rendszer egyik sajátossága a túlzott, mindenre kiterjedő *központosítás*. Kétségtelen, ez nem tesz jó a demokráciának. Nem jó, ha a területi

---

¹⁵ Az ún. „marginális adóék” 2013-ra süllyedt a visegrádi 3-ak szintjére. (Baksay-Palotay, *Közgazdasági Szemle* 2017. július-augusztus, 707. old.)

¹⁶ A stabilizálás részletes elemzéséről lásd Baksay Gergelynek és Palotai Dánielnek a *Közgazdasági Szemle*, 2017. július-augusztusi számában megjelent tanulmányát. Valamint Pesuth Tamás Matolcsy Györggyel készült interjúját a *Közgazdaság* 2014/14. különszámában. Továbbá: Matolcsy György és Palotai Dániel írását a *Polgári Szemle* 2014. márciusi számában.

önkormányzatok jogai, lehetőségei csorbulnak az oktatásban, még akkor sem, ha ennek fejében a kormány átvállalja tartozásaikat. Nem jó, ha a tankönyvkiadást monopolizálják, és a tanároknak nincs választási lehetőségük, mit és hogyan tanítsanak. A gazdaság terén végbemenő központosítást azonban máshogy kell megítélnünk; az összefügg európai-uniós létünkkel.

Uniós tagságunk egy alapvető kérdést vet fel: mik az esélyei egy közepesen fejlett, az átlagtól lemaradó középeurópai kis ország *gazdasági felzárkózásának* és hogyan segíthető az elő? ¹⁷ Az egységes piacon szabad verseny érvényesül, a gyengébb országok nem védhetik gazdaságukat vámokkal, és nem támogathatják iparukat. Ennek betartására több európai-biztos is árgus szemekkel ügyel. A szabadpiac dogmája szerint a szabadverseny minden fél számára előnyös. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az előnyök nem egyformán oszlanak meg, az erősebb fél többet profitál a versenyből. ¹⁸

Nem támasztják alá ezt a dogmát az egységes piacon lezajló eddigi fejlemények sem. Halmai Péter elemzése szerint négy „konvergenciaország” (azaz a felzárkózók), Írország, Görögország, Spanyolország és Portugália gazdasági növekedési üteme a 2008-2009-es gazdasági világválságot megelőző két évtizedben szinte alig volt gyorsabb, mint a fejlett tagországoké. Átlagosan évi egy-másfél tized százalékpont írható a javukra – azaz 0,1-0,15 százalékpont (!). Ezt azonban elvitte a válság, a fejlettebbek gyorsabban kilábalnak belőle. ¹⁹ Olaszország esetében pedig kifejezetten lecsúszás figyelhető meg. 1995-ben az olasz egy főre jutó GDP az Unió átlagával volt egyenlő (99%), 2012-ben viszont 85 százalékra esett vissza. ²⁰

Igen bonyolult dolog annak megítélése, hogy a 2004-ben csatlakozott *kelet-középeurópai országok gazdasági teljesítményére* – köztünk hazánkéra – hogyan hat a tagsági lét. Az adatok azt mutatják, hogy a baltiak, a lengyelek és a szlovákok növekedése gyorsabb volt a többiénél. Itt azonban figyelembe kell vennünk egy fontos szempontot. Jánossy Ferenc a nyugat-európai országok második világháború utáni gazdasági újjáépítését elemezve kimutatta, hogy minden országnak van egy jellemző, hosszútávú növekedési potenciálja, melyet alapvetően munkaerejének képzettsége, szaktudása határoz meg. ²¹ Ez a trendvonal hosszú távon egyenletes, csak a nagyobb változások okoznak benne törést, de az okok elmúlásával – pl. a világháború után – a gazdaság visszaáll hosszútávú növekedési pályájára. ²² (Az intézményi feltételektől kezdve a konkrét gazdaságpolitikán át a külgazdasági politikáig természetesen sok minden más is közrejátszik a gazdasági teljesítményben – Jánossy a legfontosabb, a hosszú távon leginkább ható tényezőt emelte ki.)

---

¹⁷ Egy főre jutó nemzeti termékünk most az európai-uniós átlag 70 százalékát teszi ki.

¹⁸ A kérdés ennél bonyolultabb, de itt nincs alkalom a kifejtésére. Az „utólérési effektus” a szabad verseny közepette is ad lehetőséget a kevésbé fejletteknek: a később jöttek ugyanis már alkalmazhatják az újabb technológiákat.

¹⁹ Halmai Péter: Krízis és növekedés az Európai Unióban, 218. old.

²⁰ Halmai, 230. old.

²¹ Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok. KJK, 1966.

²² Nyugat-Európa gazdasági fellendülése egészen az 1973-as olajválságig tartott. Jánossy tétele mellett ebben szerepet játszott a Gerschenkron által „utólérési folyamatnak” nevezett tényező is. Lásd erről Zsinka László tanulmányát.

Visszatérve az európai-uniós fejleményekre: ezekben az összevetésekben hazánk azért áll mérsékelt helyen, mert Magyarországon a rendszerváltást megelőző piaci szocializmus idején a gazdasági teljesítmény hatóerői bizonyos mértékig már működtek. Ezzel szemben a többi kelet-közép európai országban direktív tervutasításos rendszer volt érvényben, ezért a rendszerváltás következtében sokkal nagyobb növekedési potenciálok szabadultak fel. De közrejátszott ebben a rendszerváltás utáni tévelygő magyar gazdaságpolitika is. Bródy András 1997-ben a rendszerváltás és privatizáció okozta „transzformációs válságról” beszélt.²³ Oblath Gábor a „transzformációs recesszió” kifejezést használta. A rendszerváltástól 2013-ig tartó időszakot elemezve megállapította, hogy „az ország kezdeti lehetőségeihez és a visegrádi országokhoz képest mélyen alulteljesített”.²⁴

Nyugat-Európában viszonylag hamar, 1950 környékén már elérték a háború előtti színvonalat, de a felzárkózás a trendvonalhoz (ahhoz a feltételezett szinthez, amely a háború közbejötté nélkül kialakult volna) csak még vagy további egy évtized múltán következett be. Ezeket a háború utáni nyugat-európai előzményeket alapul véve tehát úgy számolhatunk, hogy az új kelet-közép európai tagországok felzárkózása a hosszútávú trendvonalhoz nagyjából az EU-ba való belépés idejére tehető. A belépés évtizedében azonban Magyarországon súlyos gazdaságpolitikai hibák történtek, és 2006-tól kezdődően a visegrádi hármak lehagytak minket. Az államháztartási hiány 2001-től, a külső eladósodás pedig 2003-tól kezdődően meredeken nőtt. Mindkettőt a 2010-ben hivatalba lépett harmadik Orbán-kormány fékezte meg.

A magyar gazdaság csatlakozás utáni szerényebb teljesítményében tehát közrejátszott a többiekéhez képest magas eladósodása: a volt szocialista országokban a GDP 40 százaléka alatt vagy körül volt ez a mutató, míg nálunk meghaladta a 70-et. Oblath Gábor ezen túl még a hazai intézményi háttér gyengeségét tartja a sikertelenség másik fő okának. (Részletes elemzésében a Jánossy-féle elmélet nem jut szerephez.) Az összevetés tehát csak a legutóbbi évek eredménye tekintetében lehet mérvadó; amikor már „lecsengtek” a hosszútávú trendvonalhoz való felzárkózási periódusok és Magyarország kezd megszabadulni a súlyos külső adósságtól.

Az elmúlt évek gyors gazdasági növekedésének köszönhetően hazánk „ledolgozta” a V4-ek körében az előző évtizedben elszenvedett hátrányát.* Az **egy főre jutó GDP** tekintetében **2019-ben** így állt az összevetés (US dollárban):

	Csehország**	Szlovákia	Magyarország	Lengyelország
nominál GDP/fő	23.213	19.547	17.463	14.901
vásárlóerőn számított GDP/fő***	38.834	36.640	34.046	33.891

Forrás: IMF és Wikipedia, web.

Megjegyzések:

* A fejlődés, a fejlettségi szint alatt ebben a tanulmányban leegyszerűsítve, és szinte megengedhetetlen módon a GDP növekedését és szintjét értem. Ökológiai közgazdászként természetesen tisztában vagyok e mutató hiányosságaival, de a GDP még ennek ellenére is a legjobb, legátfogóbb mutató, és a szerkezeti változások vizsgálatára terjedelmi okok miatt nincs lehetőség.

²³ Lásd a Közgazdasági Szemle 1997. szeptemberi számában megjelent cikkét – a 23. lábjegyzetet.

²⁴ Gazdasági átalakulás, nekilendülés és elakadás, 5. old.

** Most érzékelhető csak igazán Jánossy elméletének az ereje. A Monarchia idején a cseh ipar fejlettebb volt, mint a német. A két világháború közötti cseh demokrácia is jó feltételeket teremtett a gazdasági fejlődés számára. A háború után viszont a tervutasításos rendszer fennmaradt egészen a rendszerváltásig. A cseh iparról annak idején úgy beszéltünk, mint Európa élő szabadtéri ipari múzeumáról. Most viszont meglepődve látjuk, hogy hiába volt Magyarországon piaci szocializmus, ma Csehország fejlettebb, mint Magyarország. Azaz: Csehország a rendszerváltás után visszaállt arra a hosszútávú növekedési pályájára, melyet munkaerejének hagyományosan jó képzettsége határoz meg.

*** A kétféle adat közötti nagy eltérés a fogyasztói árszínvonal különbségéből és a nemzeti valuta leértékeltségéből adódik. (Szlovákia esetében az eltérést természetesen csak az árszínvonal okozza.)

Az Európai Unióban tehát a gazdasági felzárkózás nem következik be automatikusan, az egységes piac működése inkább konzerválja, semmint kiegyenlíti a szintkülönbségeket.²⁵ Ennélfogva indokolt, ha egy kormány nem fogadja el fenntartás nélkül az egységes piac intézményi berendezkedését. A visegrádi országoknak valójában arra kellene törekedniük, hogy mindaddig, amíg a felzárkózás nem történik meg, bizonyos mértékig felmentést kapjanak az egységes piac kötelezettségei alól – valamelyest védhessék gazdaságukat az erősebb országokéval szemben, és támogathassák iparukat, exportjukat. Maga a visegrádi együttműködés azonban csak a közös politikai fellépés fóruma lehet. Ezen országok közvetlen gazdasági kapcsolatai sohasem voltak jelentősek modernkori történelmük során. Kapcsolataik közvetve, egy nagy gazdaság közvetítésével folytak, annak szatellitáiként. (Először Ausztria, majd Németország, a háború után pedig a Szovjetunió volt e közvetítő gazdaság.)²⁶ E képlet alapvetően ma is fennáll; a fejlett technológiát és a tőkét ma sem várhatják egymástól.

A modern gazdaságtörténet viszonylag kevés sikeres felzárkózást ismer, és ezek szinte mind ázsiai példák. A második világháború után Japán, majd a '70-es években Dél-Korea és az ázsiai kis tigrisek zárkóztak fel sikeresen, Teng Hsziao-ping 1978-es reformjait követően pedig Kína. Ezekben az országokban a felzárkózás motorja, fő tényezője a központi állami beavatkozás volt; az állam mind tulajdonosként, mind gazdaságirányítónak jelentős szerepet játszott a gazdaságban. Mivel a szabadpiaci, be nem avatkozó gazdaságpolitika szinte sehol sem vezetett eredményre (kivéteklént talán csak Chilét említhetjük), ennek fényében kell megítélnünk a hazai „dirigista”, túlzottan központosító gazdaságpolitikát. A gazdasági felzárkózás érdekében aktív állami szerepvállalásra van szükség. Pogátsa Zoltán a magyar rendszert „konzervatív fejlesztő modellnek”, „konzervatív jóléti államnak” nevezi – ezzel egyetérték. 2015-ös értékelése szerint „a magyar konzervatív fejlesztő állam a tőkeoldalon a támogatott vállalati hitelezés kitűnő intézményén keresztül megteremti az egyik termelési tényező lehetőségeit, de a munkaerő oldalán és a termelékenység tekintetében ezzel szembemenő folyamatokat indított el. Ez középtávon megfojtja a magyar konzervatív fejlesztő állam esélyeit”.²⁷ Reszegi László kimutatja, hogy a termelékenység területén 2010 óta sem történt felzárkózás.²⁸

---

²⁵ A 2004-es csatlakozást megelőző és övező eufória közepette voltak józan hangok is. Kozma Ferenc 2003-ban „az uniós csatlakozás előre látható traumájáról” beszélt – hozzátéve, hogy a kimaradás még nagyobb bajt okozna. (Magyar Tudomány, 2003/2, 193. old.)

²⁶ Jól illusztrálja ezt a helyzetet, hogy pl. Csehszlovákia és hazánk gazdasági kapcsolatai a két világháború között nagyobb arányúak voltak (amikor Csehszlovákia, mint kisantant ország, „halálos ellenségünk” volt), mint a szocialista időkben, a két „testvérország” között.

²⁷ Pogátsa, Magyar Nemzet online 2020. március 27.

²⁸ Reszegi, g7.hu, világ.

A „nemzeti nagytőke” létrehozására irányuló törekvés a gazdaságpolitika egyik markáns eleme. Elvileg ezt a szándékot védhetőnek vélem. Fontos, hogy egy országnak legyenek saját nagyiparosai és nagyvállalatai. A megvalósítás módja azonban szinte elfogadhatatlan, különösen akkor, amikor a miniszterelnök saját családtagjait juttatja gazdasági hatalomhoz. Ez már a közép-ázsiai autokrata rendszerekre emlékeztet. Jogos a kritika, hogy ezeknek a politikai támogatással létrejövő nagy vagyonoknak és vállalatoknak ki kellene állniuk a piaci verseny próbáját, ellenkező esetben e törekvés elfogadhatatlan, és a „nemzeti oligarchia” kialakulásához vezet.

Az Európai Unióba ágyazott Magyarországnak a gazdasági felzárkózás mellett még egy másik súlyos problémával is meg kell küzdenie: hogyan védje meg és érvényesítse azokat a társadalmi, *társadalompolitikai preferenciáit és értékeit*, melyek eltérnek a nyugat-európaiakétól. Kereszténység, család- és gyermekközpontúság, a nemzeti karakter, kultúra és hagyomány kiemelt jelentősége és őrzése – mindezek a mai nyugati világban már nem elsőrendű fontosságúak. Ezeket a törekvéseket a hazai liberális és szocialista ellenzék az Európai Uniótól való eltávolodási, sőt kilépési szándéknak titulálja. (Nem lehet tudni, hogy ebben a kritikában a tudatlanság, az értetlenség, vagy a tudatos félremagyarázás játszik nagyobb szerepet.) 2017-ben Jakab András és Urbán László szerkesztésében Hegyemenet címmel megjelent egy tanulmánykötet. Szerzői valamennyien arra a következtetésre jutottak, hogy Magyarország társadalmi-gazdasági bajai annak tulajdoníthatók, hogy letértünk a nyugati típusú, liberális társadalmi-gazdasági berendezkedés útjáról. Ez a felfogás nem számol azzal, hogy a gazdasági felzárkózás az Európai Unióban nem következik be automatikusan, és a magyar társadalom nagyobb részének más az értékrendje. A szorosabb integráció nem eredményezne gazdasági felzárkózást, viszont korlátozná azoknak a társadalompolitikai prioritásoknak a követését, melyek hagyományosabb értékrendünkől fakadnak (így pl. az aktív családpolitikát, a hagyományos házasság és a kereszténység védelmét).

Magyarországnak létérdeke az egységes piachoz tartozás, de ellenérdekelt olyan szorosabb közös (pl. költségvetési vagy monetáris) politikákban, melyek korlátoznák társadalompolitikai céljainak megvalósítását. Gondoljunk csak Nagy-Britanniára; mi készítette a kilépésre? Jogrendszerének és saját intézményeinek védelme, miközben az egységes piacnak tagja kíván maradni. Helyzetünk ehhez hasonlatos, azzal a különbséggel, hogy a kilépést mi nem engedhetjük meg magunknak.

Maga a *kilépés* gondolatának felvetése is abszurdum. A magyar gazdaság az egyik legnyitottabb a világon: a külkereskedelem aránya a GDP-ben 80-90 százalékos, azon belül pedig az európai-uniós tagországok kétharmad-negyötöd arányban részesednek. A magyar nemzeti termék jelentős részét az itt működő külföldi vállalatok termelik meg, az export szintén jelentős részét ők adják. A forint azért konvertibilis, mert az egységes piac része vagyunk; a nálunk működő külföldi vállalatok vagy pénzügyi befektetők nyereségük kivitelekora, vagy pozícióik felszámolásakor szabadon át kell, hogy válthassák a forintot. De mi lenne, ha kilépnénk? – azért, hogy védhessük gazdaságunkat, támogathassuk exportunkat. Ekkor a nálunk működő külföldi vállalatok jórészt eltávoznának, mert megdrágulna az itteni termelés (az anya- és leányvállalatok közötti árumozgást vámok terhelnék).

„Konvertibilis” export nélkül viszont a forint összeomlana. A kínai, az orosz és más feltörekvő országok a kivonuló nyugati működőtőkét nem tudnák pótolni, illetve „exportjuk” az egységes piacra a vámok miatt megdrágulna. A konvertibilitás a mai világ szabadsága. Elképzелhetetlen, hogy ne utazhassunk szabadon, korlátozások nélkül Nyugatra, ne vehessünk eurót vagy dollárt, ne rendelhessünk onnan származó termékeket. A kilépés szándékának vádja tehát üres, minden alapot nélkülöző kormányellenes propaganda. Orbán Viktor kormánya előtt nem az a dilemma áll, hogy kilépünk vagy bent maradjunk, hanem hogyan zárkózzunk fel az Európai Unió *belül*, és hogyan érvényesítsük társadalompolitikai prioritásainkat, hogyan őrizzük meg értékrendünket az Európai Unió *belül*.²⁹

Az *euró bevezetése* körüli vita a fenti kérdésekkel függ össze. Igaz, hogy már érettek lennénk rá, már teljesítettük a maastrichti kritériumokat, és a belépéskor valójában kötelezettséget vállaltunk a bevezetésre. De a kormány és az MNB habozik, mert fenti céljaink követése egyelőre sikeresebbnek tűnik a nemzeti valuta megtartása mellett, még ha az euró nagyobb stabilitást is biztosítana.

Elismerésre méltó az a pragmatizmus, ahogy a kormány a *külföldi tőkét* kezeli. Miközben politikai vitát folytat a nyugati kormányokkal, a lehető legjobb feltételeket teremti meg a nyugati nagyvállalatok számára. Ez az a háttér és alap, amelyen állva ezek a viták sikeresen lefolytathatók.

Az elmúlt években hosszas, vissza-visszatérő vita folyt az *uniós támogatásokról*, azok jelentőségéről. Neves közgazdászok sora (Csaba László, Róna Péter, Mellár Tamás, Farkas Zoltán, vagy Vértes András) odáig elmentek, hogy a gazdasági növekedést teljes mértékben annak tulajdonították. Ellenzéki politikusok, újságírók az uniós támogatásokra hivatkozva nullázták le a kormány gazdasági teljesítményét. Nincs igazuk. A részletes számítások azt mutatják, hogy ha az itt működő vállalatok profitjának kivonásán túl figyelembe vesszük és számszerűsítjük azt is, hogy a nyugat-európai országok vállalatai milyen kedvezményekhez jutnak Magyarországon, akkor a mérleg nyelve inkább ellenkező irányba billen: inkább mi támogatjuk a nyugati országokat, mint fordítva.³⁰ Továbbá, ne felejtjük el, hogy a kohéziós támogatások egy belépéskor született alku eredményei: a kevésbé fejlett új közép-európai tagországok annak fejében nyitották meg piacaikat a nyugati tagországok vállalatai előtt, hogy annak ellentételezéseként részesednek a strukturális és kohéziós alapokból, mely támogatások felzárkózásukat szolgálják.³¹

Éles vita tárgya az is, hogy vajon jól használja-e fel a kormány e támogatásokat. Személyes tapasztalatom és meggyőződés az, hogy a kohéziós támogatásokat a legelmaradottabb térségek esetében nem lehet jól felhasználni. Hazánk észak-keleti

---

²⁹ Európai-uniós tagságunk különböző vetületeiről lásd *Ki akar itt Superman lenni?* című könyvem V. fejezetét.

³⁰ A „jövödelem” oldalon figyelembe kell venni a külföldön élő magyar állampolgárok hazautalásait is, a „veszteségek” oldalon pedig van egy nehezen számszerűsíthető tétel: a külföldi vállalatok nálunk működő leányvállalatai a „belső” forgalomban magasán árazzák az ide irányuló termékeket, az innen kimenőket viszont alacsonyan. Ezekről a kérdésekről lásd: a *Magyar Nemzet* 2017. április 15-i számában, vagy a 2017. május 3-i *Magyar Időkben* megjelent elemzéseimet. Továbbá: web-oldalamon: http://kisskaroly.x3.hu/gazdpol/amnezia_mi.pdf

³¹ Még általában is merő képtelenség azt feltételezni, hogy a nyugati tagországok egyoldalúan játékonkodnak a kelet-európaiakkal.

és dél-dunántúli elcigányosodott területein nincsenek olyan vállalkozók, sem szakmunkás réteg, akik támogatásával és amelyre alapozva fellendíthető lenne a helyi ipari és üzleti tevékenység.³²

Sok kritika éri a kormány *oktatási- és egészségügyi* politikáját. Azok az állítások, hogy a kormány folyamatosan „pénzt von ki” az oktatásból, tényszerűen nem igazak. A pedagógusok kezének megkötésével, a merev tantervekkel viszont én sem értek egyet. A világ sikeres oktatási rendszerei mind a pedagógusok nagyfokú önállóságán alapulnak. Az egészségügy problémáit sem az alacsony ráfordítások okozzák. Nincs az az egészségügyi rendszer, ami a gyógyászati technológiák és a gyógyszerek ilyen hihetetlenül gyors fejlődése mellett ne „alulfinanszírozott” lenne. Az alapprobléma strukturális: ki kellene alakítani a kiegészítő biztosítások rendszerét. A „mindenkinek ingyenes és teljes egészségügyi ellátást” ígérő politika légkörében szocializálódott magyar társadalommal azonban ezt politikai bukás nélkül egyelőre nem lehetne elfogadtatni. Mindenesetre, felzárkózásunkat a munkatermelékenység alacsony szintje hátráltatja, ezért a humán tőkére nagyobb gondot kell fordítani.

Az Orbán-rendszer *politikai jellegének* megítélése a legvitatottabb kérdések közé tartozik. Felmerült már az is, hogy nemzeti-történelmi jellegzetességünk, hogy a mindenkori konszolidáció Magyarországon egy-egy erős politikai egyéniség fellépéséhez kötődik, s a többpártrendszer formális működése mellett lényegében egypártrendszer alakul ki. (Lásd Tisza Kálmánt és Szabadelvű Pártját vagy Bethlen Istvánt és Egységes Pártját.) Körösenyi András Orbán Viktor rendszerét „vezérdemokráciának” nevezi, „amelyben a vezető karizmája a kulcs”.... „2010 után nem az intézményrendszer változott meg, hanem inkább annak működtetése, a hatalomgyakorlás módja, az, hogy a hatalmon lévők a felhatalmazásukkal miképp, milyen eszközökkel élnek, és azt mivel igazolják.”³³

Gyurgyák János egykori barátjának rendszerét egyedi, előzmények nélküli „Orbán-rendszernek” (vagy „Orbán-Simicska rendszernek”) nevezi és nagyon szigorú kritikával illeti. A főbb jellegzetességek közül Orbán egyeduralmát, az irreális centralizációt és az oligarchiaépítést emeli ki.³⁴ A háttérben rejlő fő ok pedig szerinte elmaradásunk a polgárosodásban és a kormány szembefordulása a nyugati értékekkel. A központosítás funkcióját (bár mértékét szintén túlzottnak tartom) fentebb már kifejtettem. A polgárosodásban nem olyan nagy mértékű az elmaradásunk, ahogy azt sokan gondolják. A mai nyugati értékekkel való szembefordulást pedig indokoltnak tartom. A hazai oligarchia kiépítését én is bírálom.³⁵

Miközben Orbán Viktor nemzetpolitikáját sokra értékeljük, nehéz elfogadni, hogy ezzel együtt jár egyéni szeszélyeinek a megvalósítása is (a túlzásba vitt stadionépítések, vagy pl. a Vár teljesen felesleges, sőt, káros, és horribilis összegeket felemésztő kulturális jellegének a megváltoztatása). Miközben Magyarország

---

³² Ezért a sok egyszeri beruházást jelentő, és nem is alapvető fontosságú létesítmény, mely nem indít be tovagyűrűző fejlődést.

³³ 168 óra online, 2018. április 26.

³⁴ Válasz online 2019. május 21.

³⁵ Gyurgyák több állításával való egyet nem értésemet egy válaszcikkben fogalmaztam meg a Válasz online, 2019. június 3-i kiadásában.

„jogállamiságát” magam nem vitatom, érthetőnek tartom azokat a kezdeményezéseket, melyek ezt vitatják. (Egy találó megfogalmazás szerint nincs olyan kifogásolt politikai megoldás Magyarországon, melyre ne lenne példa valamely másik tagországban, viszont olyan ország sincs, ahol ezek a példák ilyen tömegesen fordulnának elő.) Nem tekintem a demokráciát egyszeri, négyévenkénti választási aktusnak, a „fékek és ellensúlyok”, a demokratikus intézmények jó működése is hozzá tartozik. Ezek megítélése vitatott, én is vitatom, de számomra egyértelmű, hogy a rendszer a jogállamiság keretein belül van.³⁶

Összegzés, következtetések

Az 1990-es rendszerváltást követő kormányok húsz éven át tartották példaképnek a Nyugatot. (Bár Orbán Viktor 1998-2002 közötti kormányzása ebben már akkor is kivétel volt.) A nyugati értékrend átvételével, a gazdaságpolitika és az intézmények másolásával igyekeztek felépíteni az új, demokratikus Magyarországot. Ez a politika sok csalódást okozott. A naív várakozásokkal szemben a nyugati tőke prédaként tekintett az átalakuló országok gazdaságára és felzárkózás helyett „transzformációs válság” következett be. Bár 2009-ben a magyar népesség döntő része helyeselte a piacgazdaságot és a demokráciát, 72 százaléka gondolta úgy, hogy rosszabbul él, mint az előző rendszerben. A téves gazdaságpolitika és a 2008-2009-es világgazdasági válság hatására Magyarország újra súlyos gazdasági-pénzügyi helyzetbe került, az addig folytatott politika megbukott. A rendszerváltást megelőző, és az azt követő húsz év politikájának összevetéséből kiderül, hogy a Kádár-kor idején Magyarország – a politikai kötöttségek ellenére – jobban tudott élni a lehetőségeivel. Az európai uniós fejlettségi szintek elemzéséből pedig az derült ki, hogy az egységes piac nem kedvez a felzárkózásnak, a déli periféria országai nem kerültek közelebb a fejlett tagországok szintjéhez, a felzárkózás nem megy végbe automatikusan.

Orbán Viktor 2010-ben megalakult második kormánya leszámolt a korábbi illúziókkal. A nyugati ajánlásokkal szembemelve sikeresen stabilizálta a gazdaságot és további két választást megnyerve azóta is a nemzeti érdekeket és értékeket szem előtt tartva politizál. Az ellenzék ezt a Nyugattal való szembefordulásnak tekinti és a kormánynak az EU-ból való kilépési szándékot tulajdonít. Ez súlyos tévedés. Az EU-tagságnak nincs alternatívája. A szembenállás azért alakult ki, mert a magyar társadalom többsége nem fogadja el a mai nyugati, gyakran eltorzult liberális értékeket és az egységes piac intézményrendszere nem kedvez a gazdasági felzárkózásnak. Orbán Viktor és kormánya az európai integráción *belül* kívánja megvédeni a nemzeti érdekeket és értékeket, politikája ezért nem bírálatot, hanem elismerést érdemel.

Kétségtelen, hogy a rendszer autokratikus vonásokat mutat. Egy versenyképes nemzeti nagytőke létrehozása helyett inkább a nemzeti oligarchia kiépítése folyik. A központosítás túlzott méreteket ölt és mindenre kiterjed. De látnunk kell, hogy a délkelet-ázsiai országok és Kína sikeres gazdasági felzárkózásában az állam aktív

---

³⁶ A magyar politikai rendszer legátfogóbb elemzéséről lásd a Körösenyi András szerkesztette A magyar politikai rendszer – negyedszázad után című kötetet.

gazdaságpolitikai szerepe nélkülözhetetlen volt, és szükség van erre az EU-n belüli felzárkózáshoz is. Az új rendszerre a „konzervatív fejlesztő állam” megnevezés illik.

A magyar és a többi kelet-közép európai ország rendszerváltás utáni teljesítményének összevetése bonyolult feladat. A rendszerváltás és az uniós csatlakozás közötti másfél évtizedet a történelmi trendvonalhoz való felzárkózásnak tekinthetjük. A rendszerváltás előtti Magyarország piaci szocializmusa már korábban felszabadította azoknak az energiáknak egy részét, amelyek a többi, egészen a rendszerváltásig tervutasításos gazdálkodást folytató országban csak később érvényesültek. A hiányzó hajtóerőt az akkori kormányok nagymérvű külső és belső eladósodással pótolták. A rendszerváltás során elkövetett gazdaságpolitikai hibák és a súlyos külső és belső eladósodás a 2008-2009-es világgazdasági válság hatásaival tetőzött, Magyarország teljesítménye elmaradt a visegrádi 3-akéhoz képest. A 2010 utáni gazdaságpolitika azonban hazánkat újból sikeressé tette, és „visszazárkóztunk” a visegrádi 3-akhoz. Elmaradásunk – európai-uniós dimenzióban is – a termelékenység területén van, ennek ledolgozásához nagyobb figyelmet kell fordítani a humán tőkére.

Úgy tűnik, hogy Magyarország elmúlt tíz éve az autokratikus vonások ellenére is történelmének sikeres korszaka lesz. A rendszerváltás óta ez az első olyan kormány, mely képes a modernizáció és fejlődés útjára vezérelni az országot. Ezt az ígéretet a nemzeti-konzervatív szellemi háttérbe ágyazott nagyfokú gazdasági pragmatizmus és szociális érzékenység alapozza meg. A kormány nem táplál illúziókat sem a külföldi tőke sem az Európai Unió iránt. Tisztában van vele, hogy a nemzeti érdeket csak konfliktusok és harc árán lehet megvalósítani. A gazdasági és családpolitikai eredmények önmagukért beszélnek. Merész újításai egy szociális érzékenységről tanúskodó, erősen nemzeti elkötelezettségű modell kialakításához vezettek.

Bp, 2020. március

Kiss Károly
közgazdász és társadalomkutató

Irodalom

Baksay Gergely – Palotai Dániel: Válságkezelés és gazdasági reformok Magyarországon, 2010-2016. Közgazdasági Szemle, 2017. július-augusztus.

Bródy András: A piac és az egyensúly. Közgazdasági Szemle 1997. szeptember.

Fellegi Tamás: Hol tartunk a V4-ek között? Növekedés.hu, web. 2018. július 27.

Gyurgyák János: A magyar elit elcéciliásodása és más rendszertünetek. Válasz online, 2019. május 21.

Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák és diagnózisok. Osiris 2004.

Halmai Péter: Krízis és növekedés az Európai Unióban. Akadémiai, 2014.

HVG 2009. december 26. Kelet-európai közvéleménykutatás.

Jakab András, Urbán László (szerk.): Hegyemenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon. Osiris, 2017.

Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonalala és a helyreállítási periódusok. KJK, 1966.

Kis János: A köztársaság válsága. HVG 2009. december 26.

Kiss Károly: Ki akar itt Superman lenni? Digitális jövő veszélyekkel. L'Harmattan, 2019.

Kiss Károly: Orbánimádók és Orbányűlölők országa. Válasz online, 2019. június 3.

Kiss Károly: Amnézia. Magyar Nemzet 2017. április 15.

Kiss Károly: Alamizsna vagy együttműködés? Magyar Idők 2017. május 3. Ennek grafikus melléklete a web-oldalalmon: http://kisskaroly.x3.hu/gazdpol/amnezia_mi.pdf

Kiss Károly: A kelet-európai átalakulás gazdaságelméleti háttere. Társadalmi Szemle, 1994/3.

Kiss Károly: Western Prescriptions for Eastern Transition (A comparative analysis of the different economic schools and issues). Trends in World Economy, No. 72. 1993, 102 p. Hungarian Scientific Council for World Economy.

Kiss Károly: Nyugati receptek Kelet-Európa gazdasági átalakítására. Magyar Szemle, 1993. augusztus.

Kiss Károly: Privatisation in Hungary. Communist Economies and Economic Transformation, 1991/3, London.

Kornai János: A hiány. KJK, 1982.

Kozma Ferenc: Nemzetgazdasági traumák: diagnosztika és terápia. Magyar Tudomány 2003/2.

Körösényi András (szerk.): A magyar politikai rendszer – negyedszázad után. Osiris 2015.

Körösényi András: Eddig a kormány leváltható volt. Ónody-Molnár Dóra interjúja. 168 óra online, 2018. április 26.

Matolcsy György - Palotai Dániel: Növekedés egyensúlytalanság nélkül. Polgári Szemle 2014. március, web.

Matolcsy György: Csendes adóforradalom Magyarországon? Pesuth Tamás interjúja. Közgazdaság, 2014/14. különszám.

Oblath Gábor: Gazdasági átalakulás, nekilendülés és elakadás. Magyarország makrogazdasági konvergenciája az Európai Unió fejlett térségéhez az 1990-es évek elejétől 2013-ig. Az MTA KRTK 2015. február 16-i, Felzárkózás Kelet-Közép Európában című szemináriumának anyaga.

Pogátsa Zoltán: A gazdasági felzárkózás modelljei és Magyarország. MN online 2020. március 27, archívum. (eredeti dátum: 2015. április 15.)

Reszegi László: Elmaradt felzárkózás, elmaradt közeledés. Stubnya Bence összeállítása. <https://g7.hu/vilag/20191230/unios-penzeso-elmaradt-felzarkozas-es-kina-eloretorese-ezek-voltak-az-evtized-nagy-trendjei/>

Zsinka László: Európa akkor és most. Az alapító atyák és a jelen dilemmái. web. file:///C:/Users/Lenovo/Documents/publicisztika/két%20korszak%20mérlege/30%20éve%20szabadon/Zsinka_2012g.pdf